

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В РЕГУЛЮВАННІ ГЛОБАЛЬНИХ ЕКОЛОГІЧНИХ ПРОБЛЕМ

Досліджується сучасний стан проблем навколишнього середовища, які носять загальнопланетарний характер. Доводиться, що ситуація, яка склалася у світі в галузі довкілля є загрозовою і вимагає поєднання зусиль міжнародного співтовариства. Обґрунтовано необхідність, шляхи і труднощі реалізації концепції сталого розвитку з урахуванням особливостей глобалізації світової економіки.

Постановка проблеми

Загальновідомо, що науково-технічний розвиток будь-якої країни дедалі більшою мірою призводить до загострення проблеми між цивілізацією та навколишнім середовищем. В умовах глобалізації світової економіки, яка

© Т. О. Зінчук

вже сьогодні стала реальністю, поступового стирання кордонів, запровадження великих економічних зон, зростання наукомісткої сфери (насамперед, інформаційно-комунікаційної та енергоефективної) виникає необхідність формування політики екологічної безпеки, що можливо лише шляхом спільної і скоординованої дії всіх держав світу, суспільних, а також міжнародних організацій.

Аналіз останніх досліджень

Упродовж останніх років в умовах значної кількості екологічних проблем різного рівня складності та вкрай обмежених ресурсів, доступних для їх вирішення, вітчизняні та зарубіжні вчені розробляють і впроваджують основні елементи механізму природокористування та природоохоронної діяльності на основі спільної координації дій та планів щодо вимог міжнародних конвенцій. Вагомий внесок в загальнотеоретичному та конкретно-прикладному плані при формуванні еколого-економічних пріоритетів розвитку України в контексті сталого розвитку зробили В. М. Трегобчук, О. І. Бондар, С. І. Гунько, О. Г. Тараріко, С. І. Дорогунцов, М. І. Дробноход, М. І. Долішній та інші. Обґрунтування та аналіз принципів взаємодії міжнародних економічних організацій (МВФ, Світового банку, ЄБРР, ВТО) з приводу екологічної політики України при входженні в Європейський Союз та інші світові структури в контексті глобалізації світової економіки викладені у працях В. Дюканова, В. Я. Шевчука, І. В. Трофімової, питанням використання біотехнологічних продуктів та проблемам біобезпеки присвячені праці зарубіжних вчених Blume Ja.B., Yames C., Paarlberg R. та інших.

Завдання досліджень. Вибірковий аналіз економічного стану окремих держав свідчить про те, що в більшості регіонів розвивається соціально-екологічна криза, або формуються відповідні передумови її виникнення. Не є виключенням і Україна. Складна еколого-економічна ситуація в країні призвела до того, що її територію оголошено зоною екологічного лиха. Основними чинниками, що зумовлюють високу ймовірність виникнення техногенних аварій та катастроф і, як наслідок, великих соціально-економічних і екологічних збитків є наступні:

1. Наявність кількості екологічно небезпечних об'єктів промисловості, які використовують застарілі технології та обладнання із загальним рівнем зношення основних виробничих фондів понад 36 % [1]. Це стосується, перш за все, хімічних та металургійних підприємств, атомних і гідроелектростанцій. За рахунок їх нерациональної діяльності зростають обсяги викидів забруднюючих речовин у повітря, поверхневі води, земельні ресурси. Так, за останні роки викиди у поверхневі води зросли у 4,25 рази. На 73 % збільшилась водомісткість ВВВ, а питома вага скинутих забруднюючих речовин на одиницю ВВП збільшилась у 3–4 рази [9, 11]. І

хоча протягом 1991–2001 рр. внаслідок спаду виробництва відбулося істотне скорочення обсягів шкідливих викидів в атмосферне повітря (з 15,5 млн. т у 1990 р. до 5,9 млн. т у 2000 р., або у 2,6 рази), рівень екологічної безпеки навколишнього середовища залишається все ще низьким. (В основному за рахунок стаціонарних джерел забруднення і, особливо, автотранспортних засобів) [10]. З метою дотримання встановлених норм екологічної безпеки, необхідно щороку витратити 3–5 % ВВП держави [3]. В Україні цей показник у 10–15 разів менший;

2. Порушення екологічно допустимого співвідношення площ ріллі, природних кормових угідь (сіножатей і пасовищ), лісових насаджень, що негативно впливає на стійкість агроландшафту. Розораність земель в Україні найвища у світі і сягає вже 56 % території країни і 80 % сільськогосподарських угідь. Проте ефективність використання земель значно нижча, ніж у середньому в Європі [8];

3. Збільшення площ еродованих земель, обсяг яких вже досяг третини ріллі, підвищення кислотності ґрунтів та зростання розмірів площ засолених земель. Тільки внаслідок аварії на Чорнобильській АЕС радіонуклідами забруднено понад 4,7 млн. га сільськогосподарських угідь і майже 70 тис. га виведено із землекористування [8];

4. Сировинна орієнтація економіки, зокрема паливно-енергетичного комплексу країни. Внутрішні потреби за рахунок власних первинних ресурсів задовольняються тільки на 40 %, навіть щодо вугілля, незважаючи на значні його ресурси, ступінь забезпеченості становить лише 80 %. Це спричинило, починаючи з кінця 90-х років, зростання його імпорту з таких країн як Росія, Польща та Казахстан в обсягах понад 20 млн. т щорічно [12]. Головною енергетичною проблемою є низький коефіцієнт (3–5 %) використання ресурсів, що негативно відбивається на стані довкілля за рахунок зростання з кожним роком кількості відходів. Домни, сталеплавильні та коксові печі й інші подібні об'єкти дають на рік до 1 млн. т небезпечних відходів. “Енергонеєфективність” української економіки призвела до того, що країна є одним із світових лідерів за абсолютним споживанням газу (6-те місце) та його імпорту (3-те місце). Зберігається традиційно висока частка газу у споживанні первинної енергії (45 % проти 21 % у середньому в країнах Європи) [6]. Необхідність суттєвих обсягів закупівель енергоресурсів за кордоном породжує чималі ускладнення макроекономічного характеру. Вони пов'язані із дефіцитом державного бюджету та подальшим зростанням зовнішнього боргу країни. А енерговитратність української економіки спричинила виникнення такої економічної проблеми для міжнародної торгівлі, як порівняно низька валютна ефективність експорту. Традиційною продукцією внутрішнього ринку України стають низько технологічні, а також енерго- та матеріаломісткі вироби металургійної промисловості.

Природно, що перелік наведених екологонебезпечних факторів, які суттєво продовжують впливати на стан соціально-економічного розвитку

країни, далеко не вичерпний. Але, в умовах однозначності щодо подальшого приєднання України до норм і принципів ВТО, визначення етапів входження до ЄС як пріоритету зовнішньоекономічного розвитку, розв'язання екологічних проблем потребує врахування та використання досвіду міжнародного співробітництва в цій справі.

Об'єктами досліджень були процеси міжнародного економічного співробітництва, які зумовлені об'єктивними причинами. Перш за все, загостренням екологічної ситуації внаслідок подальшої глобалізації світової економіки.

Для комплексного дослідження необхідності та основних напрямків міжнародного співробітництва у сфері навколишнього середовища доцільно використовувати як всезагальні *філософські методи*, так і *економічні*. З першої групи застосовувалися діалектичний метод, аналітичний, інтуїтивний та інші. До другої групи методів належать монографічний, аналізу і синтезу, балансовий, статистичний, прийоми яких враховувалися при вивченні питань даної теми.

Результати дослідження

Основні принципи діяльності міжнародного співробітництва, яке представлено і регулюється відповідними організаціями, насамперед ООН (програма з навколишнього середовища – ЮНЕП), були остаточно сформовані на початку XXI століття.

Принцип перший (основний): держава вправі використовувати власні ресурси у відповідності до своєї національної політики стосовно проблем навколишнього середовища. На ній лежить відповідальність за спричинену шкоду та збитки навколишньому середовищу іншим державам або регіонам за межами національної юрисдикції. *Принцип другий* полягає в тому, що природні ресурси Землі: повітря, вода, земля, флора, фауна та, особливо, репрезентативні зразки природних екосистем, повинні бути збережені для сьогоденного та майбутнього поколінь шляхом ретельного планування діяльності людини та управління нею у міру необхідності. *Принцип третій*: непоновлюючі ресурси повинні розроблятися таким чином, щоб забезпечувався їх захист від виснаження в майбутньому та щоб вигоди від їх розробки в міжнародному просторі отримувало все людство.

Три загальновизначених принципи доповнюються цілим рядом положень Всесвітньої партії природи, яка ухвалена Генеральною асамблеєю ООН. Окремі з них зводяться до наступного:

1) біологічні ресурси використовуються лише в межах їх природної здатності до поновлення;

2) продуктивність ґрунтів підтримується або покращується завдяки заходам зі збереження їх довготривалої родючості та процесу розпаду органічних речовин, з попередженням ерозії та інших будь-яких форм саморуйнування;

3) ресурси багаторазового використання, також вода – використовуються вторинно або рециклізуються;

4) ресурси, що не підлягають поновленню і використовуються одноразово, експлуатуються із врахуванням їх запасів та раціональних можливостей їх переробки;

5) повинні вживатися особливі заходи з метою недопущення викидів радіоактивних та токсичних відходів;

6) необхідно утримуватися від діяльності, пов'язаної з нанесенням непоправного збитку природі;

7) райони, що зазнали шкоди через діяльність людини, підлягають поновленню у відповідності до їхнього природного потенціалу та вимог добробуту населення, яке проживає в цій зоні.

Антропогенний фактор завжди мав подвійне значення: не можна недооцінювати роль людини в навколишньому середовищі, але й шкоду, яку вона завдає природі. Новітня світова економіка зробила наголос на ефективності використання енергії та матеріалів, комп'ютерних та інформаційних технологій, на управлінні відходами і вторинній переробці сировини та інших сучасних технологіях. Розроблено декілька методів для порівняння стану національного довкілля і сталості національної економіки різних країн. На жаль, Україна у жодному із цих досліджень не виглядає гідно. Так, за індексом екологічної сталості, розробленим Світовим економічним форумом, Україна посіла 110 місце серед 122 країн. Living Planet Report за 2002 рік, що видається Світовим фондом дикої природи і застосовує методологію ековідбитку (eco – footprint), ставить Україну на 111 місце серед 146 країн. Комплексна система, розроблена Робертом Прескотом–Аленом віднесла Україну на 128 місце серед 180 країн [2].

Україна проголосила свою готовність вступити до ЄС, що означає необхідність узгодження її законодавчо-правової бази з відповідними стандартами співтовариства. Одним із найбільш важливих аспектів у цьому плані є розроблення ефективних механізмів поліпшення якості навколишнього природного середовища, насамперед атмосферного повітря. Як свідчать результати досліджень, нормативи якості атмосферного повітря, прийняті в Україні відрізняються від стандартів інших країн за часом усереднення (табл. 1).

Для всіх речовин в Україні прийняті ГДК короткочасові (20–30 хв.) та середньодобові (24 год.), але на відміну від країн ЄС та рекомендацій ВООЗ, відсутні середньорічні. Нормативи пилу в Україні взагалі не використовуються. На перспективу пропонується доповнити прийняті в Україні періоди усереднення 20–30 хв., 24 год.) більш тривалими середньорічними [7, с. 9].

У результаті проведення міжнародної конференції (1992 р.) в Ріо-де-Жанейро, 150 держав світу визначили курс на зміну стратегії розвитку

людства і перехід його до “Стратегії сталого розвитку”. Саме ця стратегія стала генеральним орієнтиром екологічної політики міжнародного співробітництва. Сталий розвиток – це розвиток, або дії, що припустимі або узгоджені зі станом довкілля та його законами. Йдеться про зміну характеру впливу глобальних факторів виробництва на небажані наслідки у міжнародному масштабі. Такими небажаними наслідками є: *по-перше*, кліматичні зміни, які суттєво відбиваються на характеристиках природного середовища – атмосферних опадах, температурі, стані озонового шару,

Таблиця 1. Порівняльна таблиця нормативів та стандартів пріоритетних речовин в атмосферному повітрі, мг/м³

Речовина	ГДК, параметри											
	Україна			Стандарт ВООЗ			Стандарт ЄС (діючий)			Стандарт ЄС (майбутній)		
	середньорічна	24 год.	20 хв.	середньорічна	24 год.	20 хв.	середньорічна	24 год.	20 хв.	середньорічна	24 год.	20 хв.
Бенз(а)пірен	-	1,0	-	1,0	-	-	-	-	-	-	-	-
		нг/м ³		нг/м ³								
Пил	-	0,15	0,50	0,06-0,09	0,120	-	0,04-0,06	0,10	0,15	-	-	-
Сажа	-	0,05	0,150	0,06	0,125	-	-	-	-	-	-	-
Діоксид сірки	-	0,05	0,5	0,04-0,06	0,125	-	0,08-0,12	0,25	0,35	-	0,02	0,04
Діоксид азоту	-	0,04	0,085	-	0,150	0,4	-	0,135	-	0,04	-	0,02
Оксид вуглецю	-	3,0	5,0	-	10,0	30,0	-	-	-	-	-	-
Свинець	-	0,0003	0,001	0,0005	-	-	-	-	-	0,0005	-	-
Формальдегід	-	0,003	0,035	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Пил(PM-10)	-	-	-	-	-	-	-	-	0,02-	0,05	-	-
Пил(PM-25)	-	-	-	-	-	-	-	-	0,02	0,04	-	-

Світового океану тощо; *по-друге*, вичерпування родовищ корисних копалин. Для національних економік це означає здійснення пошуку нових родовищ корисних копалин, збільшення видобутку ресурсів на діючих родовищах, зростання цін на природні ресурси у зв'язку із обмеженням пропозиції на ринку, розробка альтернативних технологій та інше; *по-третє*, техногенні ускладнення та катастрофи. Серед них наслідки Чорнобильської катастрофи, які є найбільш масштабними у 80-х роках ХХ століття; *по-четверте*, територіальна техногенна екологічна небезпека урбанізованих та індустріалізованих країн та їх регіонів. До цього

привели, з одного боку, щільність населення і концентрація промислових, комунікаційних, комунально-побутових та інших об'єктів на одиницю земельної площі, з другого – те, що характер розвитку продуктивних сил формувався і продовжує формуватися без врахування екологічних чинників, критеріїв, обмежень і вимог ресурсо-екологічної безпеки. Відбувається значне погіршення природно-екологічних умов життя та діяльності людей у великих та індустріальних регіонах, деградація і зниження якості життєвого середовища, погіршення фізичного та психологічного здоров'я міських жителів тощо.

Декларація щодо навколишнього середовища та розвитку, яка була ухвалена в Ріо переслідує мету встановлення нового, справедливого, глобального партнерства шляхом створення більш високого рівня співробітництва між державами, укладання міжнародних угод, які б забезпечували повагу інтересів усіх народів та захист цілісності глобальної системи довкілля. В даній Декларації принципи міжнародного співробітництва в галузі охорони навколишнього природного середовища викладені в їх новітньому розумінні.

Корисним при цьому є досвід таких найбільш розвинених країн світу, як США, Великобританія, Франція та Канада, де сформувалися обґрунтовані системи екологічного права та економічні механізми, які заохочують виробничий сектор до переходу на маловідходні та ресурсозберігаючі технології. Так, Конституція США є основою для сучасного екологічного законодавства країни, яке містить сукупність федеральних та штатних законів, що об'єднуються в три групи: закони щодо попередження забруднення окремих природних середовищ; забезпечення раціонального використання природних ресурсів; збереження особливо цінних об'єктів. А в компетенцію Міністерства внутрішніх справ США входить керівництво системою національних парків, службою рибного господарства та живою природою. Прийнята у 1998 р. Президентська технологічна ініціатива щодо кліматичних змін передбачає вигідні кредити та податкові пільги екологічно чистому виробництву, що стимулює перехід на використання поновлюваних джерел енергії, впровадження енергозаощаджувальних приладів та технологій.

Іншим гідним для наслідування прикладом із зарубіжної практики є механізм оцінки значимості негативних наслідків виробничих об'єктів на навколишнє середовище у Великобританії. Особлива роль при цьому відводиться методам прогнозування та захисту довкілля від шкідливих наслідків діяльності підприємства. Основним принципом екологічного законодавства Великобританії є своєчасне повідомлення населення про стан навколишнього середовища.

У Франції обов'язковим є врахування екологічного фактора при прийнятті рішень у процесі землекористування. Розроблена жорстка та

постійно діюча система контролю за дотриманням екологічних вимог при розробці та здійсненні великих економічних проектів. Передбачена матеріальна та кримінальна відповідальність за недотримання законів про екологічну безпеку.

На увагу заслуговує і досвід Канади – країни, яка увійшла до системи держав, які мають зразково-показові ліси. В кінці 80-х років у Канаді було прийнято так званий “зелений план”, згідно з яким влада країни виділяє з бюджету значні кошти на організацію зразкових лісів. Крім того, з 1994 р. надається кредитна допомога в сумі 3 млрд. канадських доларів іншим країнам, зокрема Росії, на реалізацію цієї ж мети на Далекому Сході. Асигнування канадської казни направлені також на розвиток екології по всьому світу.

Досвід Японії також є переконливим щодо діючої системи менеджменту навколишнього середовища. Місцеві органи влади наділені повноваженнями щодо контролю екологічної експертизи проектів. Органом контролю являється спеціально створена Агенція з навколишнього середовища, у функції якої входить збір інформації за такими напрямками: зміст проекту (зберігання відходів, порти, аеропорти, станції очистки стічних вод, промислові парки і т.д.); види природоохоронних споруд; фізико-географічні особливості території; природоохоронні технології; пріоритетність екологічної проблеми, моделі прогнозування. У відповідності до міжнародних принципів Японія допомагає і країнам, що розвиваються.

Висновки

Таким чином, досвід країн, які проводять виважену політику стосовно навколишнього середовища, є доцільним для досягнення екологічної оптимізації виробничої діяльності різних держав, у тому числі й України.

Аналізуючи тенденції у світовій екологічній політиці, слід відмітити найбільшу її інтенсивність у 70–80-х роках. Протягом двох десятиріч була прийнята більшість регіональних угод та конвенцій з питань боротьби із забрудненням морів, повітря, зміни клімату, захистом біорізноманіття [4]. Але екологізація світової політики не дала бажаних результатів. До кінця 80-х років окремі конвенції та угоди не припинили стрімкого погіршення стану довкілля у світі.

Перспективи подальших досліджень

В Ріо відбулася зміна парадигм екологічної політики: парадигма екологізації поступилася парадигмі сталого розвитку, яка стоїть на трьох складових – екології, економіці та соціумі. Після 1992 року почали укладатися угоди, які все більше стосувалися соціальних аспектів екологічних проблем. Продовженням тенденції соціалізації концепції сталого розвитку став Самміт зі сталого розвитку (World Summit) у Йоханнесбурзі і основне завдання якого полягало в наданні практичних рекомендацій державам та світовому співтовариству щодо покращення

економічних і соціальних умов. Такий підхід має стимулюючий, всеохоплюючий та глобальний характер. Кофі Аннон у цьому зв'язку відмітив: “Для того, щоб реалізувати вказаний план і в подальшому забезпечити збереження життя на Землі, перш за все, необхідна планетарна ідея, яка б об'єднала світове співтовариство... для запобігання глобальним катастрофам людства і створення цілісної системи гідного життя” [4]. У цьому зв'язку можна виділити основні напрямки подальшого міжнародного співробітництва:

- охорона та раціональне використання природної ресурсної бази;
- ратифікація та координація виконання угод про співробітництво в галузі охорони навколишнього середовища України та держав світу, співробітництво з якими відповідає національним пріоритетам;
- розробка та реалізація комплексу заходів, що відповідають положенням Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС;
- укріплення ролі міжнародних організацій та інституційних механізмів сталого розвитку на регіональному та національному рівнях [5].

Тактика реалізації зазначених напрямків, на жаль, не є оптимістичною. Бурхливий розвиток нової економіки вимагає величезного ринку здешевлення продукції, значного збільшення випуску високотехнічної продукції ТНК. Глобалізація не тільки розгортається, а й посилює дію негативних процесів. Через руйнівний ефект глобалізації загострюються соціальні проблеми та відбувається розшарування суспільства за рівнем життя, виникають кризи тощо. Для збереження цивілізації, забезпечення належного рівня ресурсо-екологічної безпеки та переходу до моделі сталого розвитку, як свідчать результати дослідження, покладання на власні сили недостатньо. Проблема інтенсифікації міжнародного співробітництва у сфері регулювання глобальних екологічних проблем залишається важливою умовою майбутнього всесвітнього розвитку.

Література

1. Барановський В. А. Екологічний фактор сталого розвитку // Екологічний вісник. – 2003. – № 5–6. – С. 27–30.
2. Вовк В., Томас Пру Червоне минуле. Зелене майбутнє? // Синергія. – 2003. – № 2(6). – С. 66–71.
3. Долишній М. І., Кравців В. С. Економічний розвиток і екологічна безпека: шлях України // Проблеми сталого розвитку НАН України. – К., 1998. – С. 88–100.
4. Залиханов М. Ч. Итоги Йоханнесбурга: пойдет ли Россия по пути устойчивого развития // Экология – XXI век. – 2004. – № 1–2 (19–20). – С. 37–43.
5. Мировая политика – парламентские слушания. Йоханнесбургский Саммит // Экология – XX век. – 2004. – № 3(15). – С. 7–65.

6. *Новицький В. Є.* Міжнародна економічна діяльність України: Підручник. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 739–786.
7. Розвиток екологічної політики та система управління охороною довкілля (пілотне впровадження елементів системи управління охороною довкілля України). – К.: Грант Фонду Інституційного розвитку Світового Банку 28281UA, 1999. – 32 с.
8. *Статівка А. М., Курман Т. В.* До питання про раціональне використання сільськогосподарських угідь в процесі аграрного виробництва // Екологічний вісник. – 2004. – № 1. – С. 15–16.
9. Статистичний щорічник України за 1998 рік. – К.: Техніка, 1999. – 576 с.
10. *Трегобчук В. М.* Еколого-економічні пріоритети розвитку України в контексті сталого розвитку // Екологічний вісник. – 2003. – № 9–10. – С. 12–15.
11. Україна. Людський розвиток. Звіт ПРООН. – К., 2000. – С. 23.
12. *Федоренко О. І.* Екологія та енергобезпека України // Екологічний вісник – 2003. – № 1–2. – С. 27–30.
13. *Яблоков А. В.* Необходимость перемен в мировой экологической политике // Екологічний вісник. – 2004. – № 1. – С. 19–22.